

See discussions, stats, and author profiles for this publication at: <https://www.researchgate.net/publication/387949789>

SEYF-İ SARÂÛÎ'NİN GÜLİSTAN TERCÜMESİ'NDE METİN DİL BİLİMSEL DEĞİŞTİRİM

Conference Paper · January 2024

CITATIONS

0

READ

1

1 author:

Hayriye Yılmaz

Erciyes University

6 PUBLICATIONS 4 CITATIONS

SEE PROFILE

Genç Türkologlar Kültür'de Buluşuyor...

1-3 TEMMUZ 2024

BİLDİRİLER

PROCEEDINGS

T.C. İSTANBUL KÜLTÜR ÜNİVERSİTESİ

İKÜ YAYINEVİ

İstanbul Kültür Üniversitesi

VII. Uluslararası
Türk Dili ve Edebiyatı
Öğrenci Kongresi

TUDOK 2024
1-3 Temmuz 2024

BİLDİRİLER

*** * ***

Istanbul Kültür University

7th International
Student Congress of
Turkish Language and Literature

TUDOK 2024
1st-3th July 2024

PROCEEDINGS

**VII. Uluslararası
Türk Dili ve Edebiyatı
Öğrenci Kongresi
TUDOK 2024**

Editörler: Prof. Dr. M. Fatih KÖKSAL

Dr. Emre Berkan YENİ

Dr. Harun COŞKUN

© İstanbul Kültür Üniversitesi – 2024

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Öğrenci Kongresi (VII.: 2024: İstanbul)

VII. Uluslararası Türk dili ve edebiyatı kongresi bildiriler: 1-3 Temmuz 2024, İstanbul./ ed. M. Fatih Köksal; Emre Berkan Yeni; Harun Coşkun – İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi, 2024.

s. ; cm (İstanbul Kültür Üniversitesi Yayın no; 326)

978-625-8180-43-5

I.Türk dili II. Eğitim ve öğretim III. Kongreler

İstanbul Kültür Üniversitesi

Fen-Edebiyat Fakültesi

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Ataköy Yerleşkesi

34156 Bakırköy – İstanbul

Türkiye

+90 212 498 4141

<http://www.iku.edu.tr>

Kitaptaki bildirilerin tüm yasal sorumluluğu bildiri yazarlarına aittir.

E-ISBN: 978-625-8180-43-5

İÇİNDEKİLER

TÜRK DİLİ BİLDİRİLERİ

BAZI TARİHİ KIPÇAKÇA ESERLERDEKİ FİİLLERİN BUGÜNKÜ KAZAK TÜRKÇESİNDEKİ BİÇİMLERİ İLE SES VE ANLAM YÖNÜNDEN KARŞILAŞTIRILMASI

Ayten ERGUN..... 1-19

BEHCETÜ'L-HADÂİK FÎ MEV'İZATİ'L-HALÂİK ADLI ESERDEKİ ADLARIN KAVRAMLARINA GÖRE DEĞERLENDİRİLMESİ

Ebru SAĞÖZEN..... 21-56

SEYF-İ SARÂİYİNİN GÜLİSTAN TERCÜMESİ'NDE METİN DİL BİLİMSEL DEĞİŞTİRİM

Hayriye YILMAZ 57-76

NEHCÜ'L-FERADİS'TEKİ AYRILMA DURUM EKİNDE DÜZ VE ÇARPAZ GELİŞMELER

Hüseyin KELEŞ..... 77-83

"X" ÖRNEKLEMİ BAĞLAMINDA SOSYAL MEDYADA DİL YOZLAŞMASI

İlayda EGEMEN 85-97

DERLEME SÖZLÜĞÜ'NDE BAŞARI İFADE EDEN BİLİŞ FİİLLERİ

İrem KAHRAMAN..... 99-111

"HİÇ BİLENLE BİLMEYEN BİR OLUR MU?" BİLGİSİZLİĞE KURBAN OLMANIN HİKÂYESİ

Kübra KUZYAKA..... 113-123

ESKİ UYGUR TÜRKÇESİ METİNLERİNDEN ALTUN YARUK SUDUR METNİNE GÖRE SAŞSARA VE SAŞSARA DÖNGÜSÜ

Kübra TELCİ..... 125-151

KOSOVA PRİZREN'DE MAHALLE, CADDE VE SOKAK ADLARINDA TÜRKÇENİN İZLERİ

Muhammed RETKOCERİ, Gamze PACOLLİ..... 153-161

YAHYA KEMAL BEYATLI ŞİİRLERİNDE EN SIK GEÇEN ON KAVRAM VE BUNLARDAN "AŞK"IN KAVRAM ALANI

Oğuzhan GERGİN..... 163-172

MENÂKİBÜ'L-KUDSİYYE'NİN İMLA ÖZELLİKLERİ

Sadettin ŞAHİN..... 173-185

KUTADGU BİLİĞ'DE KÖNÜL SÖZCÜĞÜNDEN HAREKETLE DİLSEL GÖRECELİK İLKESİ

Tuğçe KABAKCI..... 187-205

ŞECERE-İ TERÂKİME'DE DUYGU FİİLLERİ

Yasin ŞENGÜR 207-220

SEYF-İ SARÂÛÎ'NİN *GÜLİSTAN TERCÜMESİ*'NDE METİN DİL BİLİMSEL DEĞİŞTİRİM

Hayriye YILMAZ

Doktora Öğrencisi
Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

ÖZ

Metin dil bilimi, metin kavramına bütüncül bir bakışla yaklaşarak onu yapısal, anlamsal ve işlevsel boyutlarıyla ele alır. 1970'lerden itibaren bağımsız bir dil bilimi dalı olarak varlık gösteren metin dil bilimi, bir metni bağdaşıklık ve tutarlılık görünüşleri açısından değerlendirir. Bağdaşıklık ve tutarlılık metin olmanın iki temel şartı kabul edilir. Bağdaşıklık metnin yüzey yapısındaki zamirler, bağlaçlar, cümlelerin öğelerinde eksiltiler gibi çeşitli dil kullanımları ile; tutarlılık ise, metnin derin yapısındaki anlamsal bağlantılar ile çözümlenebilmektedir. Bağdaşıklıkta değerlendirilen metinsel ölçütler gönderim, değiştirim, eksiltili anlatım, bağlama unsurları ve sözlüksel bağdaşıklıkır.

Bu çalışmada Seyf-i SarâÛî'nin Gülistan Tercümesi (Kitâb Gülistan bi't - Türkî) adlı eserinde yer alan değiştirim öğeleri ele alınacaktır. Değiştirimlerin metin içindeki görevi, eski bilgi ile yeni bilgi arasındaki bağlantıyı sürdürmektir. Değiştirim öğeleri, metinde daha önce yer alan (ya da daha sonra yer alacak) bir ögenin yerini tutar. Bu yerine geçerlik ilişkisinde değiştirim ögesinin yerini aldığı öge ile arasında anlamsal değil dil bilimsel bir bağlantı bulunmaktadır. “böyle”, “cümle”, “barça”, “alay böl-”, “eyle”, “ol biri”, “anıñ bigi/bigin/kibi” gibi değiştirim öğeleri, Gülistan Tercümesi'nde tespit edilen değiştirim öğelerinin bazılarıdır. Tespit edilen değiştirim öğeleri, yerini tuttuğu ögeye bağlı olarak isme dayalı değiştirim, fiile dayalı değiştirim, cümleye/yan cümleye dayalı değiştirim ve benzeri şeklinde sınıflandırılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Metin Dil Bilimi, Seyf-i SarâÛî, Gülistan Tercümesi, Bağdaşıklık, Değiştirim.

TEXT LINGUISTICAL SUBSTITUTION IN SEYF-İ SARÂÛÎ'S *GULISTAN TRANSLATION*

ABSTRACT

Text linguistics approaches the concept of text with a holistic view and considers it with its structural, semantic and functional dimensions. Text linguistics, which has existed as an independent branch of linguistics since the 1970s, evaluates a text in terms of cohesion and coherence. Cohesion and coherence are accepted as the two basic conditions of being a text. While cohesion can be analyzed with various language uses such as pronouns, conjunctions, and ellipsis

in the elements of the sentence in the surface structure of the text, coherence can be analyzed with semantic connections in the deep structure of the text. The textual criteria evaluated in the cohesion are reference, substitution, ellipsis, conjunction and lexical cohesion.

In this study, the substitution elements in Seyf-i Sarâyî's work titled *Gülistan Tercümesi* (*Kitâb Gülistan bi't - Türkî*) will be discussed. The function of substitution in the text is to maintain the connection between old information and new information. Substitution elements replace an element that appeared earlier (or will appear later) in the text. In this replacement relationship, there is a grammatical, not semantic, connection between the substitution element and the element it replaces. Substitution elements such as "böyle", "cümle", "barça", "alay bol-", "eyle", "ol biri", "anıñ bigi/bigin/kibi" are some of the substitution elements detected in the *Gulistan Translation*. The detected substitution elements will be classified as noun-based substitution, verb-based substitution, sentence/clause-based substitution and so on, depending on the element they replace.

Keywords: Textlinguistics, Seyf-i Sarâyî, *Gulistan Translation*, Cohesion, Substitution.

Giriş

Metin, aralarında anlamsal ve mantıksal bağlantılar bulunan cümleler bütünüdür. Bir metni oluşturan cümleler arasında anlamın devamlılığını sağlayan dil bilgisel öğeler ile sebep-sonuç, amaç-sonuç gibi ilişkilerin kurulmasını sağlayan mantıksal bağlantılar vardır. Metin dil bilimi, bu dilsel bağlantıların *bağdaşıklık*; mantıksal bağlantıların ise *tutarlılık* olarak adlandırıldığı ve metin olmanın iki temel koşulu olarak bu ikisinin kabul edildiği bir dil bilimi dalıdır.

Bugün bağdaşıklık ve tutarlılık yaygın olarak metin olmanın iki temel koşulu kabul edilir. Beaugrande ve Dressler (1981: 50) bir metnin oluşturulması için gerekli yedi ölçüt belirlemiştir: bağdaşıklık, tutarlılık, amaçlılık/niyetlilik, kabul edilebilirlik, durumsallık, bilgisellik ve metinlerarasılık. *Amaçlılık*, metnin iletişimsel amacına uygun biçimde oluşturulmasını; *kabul edilebilirlik*, metnin iletişimsel araçlara uygun biçimde bağdaşık, tutarlı kılınmış ve uygun bir durum bağlamında kullanılmasını; *durumsallık* metnin iletişimsel amaçlarının durum bağlamı içinde belirginleşmesi, *bilgisellik* metnin alıcısı için yeni bir bilgi taşıması; *metinlerarasılık* ise metnin kendinden önceki metinlerle kurduğu ilişkiyi ifade eder. (Aşkın Balcı, 2018: 52).

Metinlerde bağdaşıklıkla ilgili çalışmalar Halliday ve Hasan (1976) ile başlamıştır. Onlara göre bağdaşıklık, metin olanı metin olmayandan ayıran bir özelliktir. Bağdaşıklıkta asıl önemli olan metnin ne anlama geldiği değil, anlamsal bir yapı olarak nasıl kurulduğudur (Halliday ve Hasan, 1976: 26).

Metin içinde bazı öğelerin yorumlanmasının bir başka öğeye bağlı olduğu durumlarda ortaya çıkan bağdaşıklık (Halliday ve Hasan, 1976: 4); metindeki zamirler, sıfatlar, eksiltili kullanımlar, bağlaçlar ve benzeri unsurlar ile kendini gösterir. Bu unsurlar metinde yerine geçerlik görevi görüp eski bilgi-yeni bilgi bağlantısını sağlar, metni yorucu yinelemelerden kurtarır, metne estetik bir doku verecek sözcük yinelemeleri ve biçimsel koşutluklar sunar. Tüm bunlar metnin bağdaşıklığına ve fiziksel kuruluşuna katkı sağlar.

Halliday ve Hasan (1976) bağdaşıklığı *gönderim* (reference), *değiştirim* (substitution), *eksilti* (ellipsis), *bağlama unsurları* (conjunction) ve *sözlüksel bağdaşıklık* (lexical cohesion) şeklinde sınıflandırmıştır. Gönderim, bir gönderim ögesinin kendisinden önceki ya da sonraki bir ögenin yerini tutmasını ifade eder. Gönderim ögeleri zamirler (kişi, işaret, dönüşlülük), işaret sıfatları, bazı isim tamlamaları, eksiz emir çekimleri ve benzeri olabilir. Eksilti cümledeki bazı ögelerin, cümlenin anlamını bozmayacak şekilde ifadeden düşürülmesidir. Bağlama unsurları metindeki sözcükler, cümleler ve cümleden büyük birimler arasında çeşitli anlamsal bağlantılar kuran unsurlardır. Sözlüksel bağdaşıklık ise sözcükler arası anlam ilişkileriyle ve yinelemelerle kurulan bağdaşıklığı ifade eder.

1. Değiştirim

Metnin bağdaşıklık unsurlarından biri kabul edilen değiştirim, metin içerisinde kendisinden önceki ya da sonraki bir dil unsurunun yerini tutar. Bu yerine geçerlik ilişkisiyle gönderimle benzerlik gösterir ancak gönderimdeki anlam ilişkisi değiştirimde yoktur. Gönderimde asıl unsur ve yedek unsur arasında anlamsal bir bağlantı varken değiştirimde dil bilgisi bağıntısı vardır (Halliday ve Hasan, 1976: 90). Değiştirimin dil bilgisel bir bağdaşıklık aracı olduğu konusunda herhangi bir tartışma yoktur. Hemen tüm çalışmalarda değiştirim bir dil bilgisel bağdaştırıcı olarak ele alınmıştır (Bozkurt, 2022: 125).

Gönderimde, gönderim unsurunun kendisinden önceki bir dil ögesine gönderim yapması *art gönderim*, kendisinden sonraki bir dil ögesine gönderim yapması ise *ön gönderim* olarak adlandırılır. Aynı ayırım çalışmalarda genelde değiştirim unsurları için yapılmaz. Değiştirim unsurları yerini tuttukları ögeye göre sınıflandırılır. Yerini tuttuğu bu unsur isim, fiil, cümle ya da cümleden büyük bir birim (birden fazla cümle, bir paragraf, bir anlatı) olabilir.

Yerini tuttuğu unsur değiştirimden önce ya da sonra gelebilir. Değiştirimin yönü kendisinden önceki bir unsura doğru ise burada dilin az çabayla çok şey ifade etme yasası söz konusudur. Değiştirimin yönü kendisinden sonraki bir unsura doğru ise ön gönderimin esas amaçlarından biri olan alıcının dikkatini çekme ve odaklama hususları, bu değiştirim türünde de ön plana çıkmaktadır (Somuncu, 2021: 195). Her iki değiştirim şeklinde de asıl unsurun aynen tekrar edilmesi zorunluluğu ortadan kalkmış; metin sıkıcılıktan kurtarılmış ve daha kısa ama yoğun bir hâle gelmiştir.

Değiştirim eksilti ile de pek çok yönden benzerlik gösterir. Halliday ve Hasan'a göre eksilti bir *sıfır değiştirim*dir; asıl unsurun *hiçbir şey* [Ø] ile yer değiştirmesidir (1976: 89). Her ikisi de metnin anlam değil biçim düzeyinde gerçekleşir. Kendisinden önceki ya da sonraki bir ögenin yinelenmesini engelleyen bu bağdaşıklık unsurları, mesafe bakımından birbirine yakın unsurlar arasında gerçekleşir çünkü asıl unsur ve yedek unsur/eksilti arasındaki mesafe uzadıkça anlamsal bağ zayıflar. Ayrıca bu unsurlar vasıtasıyla alıcı metnin kuruluşunda aktif rol alır; metindeki anlamın kuruluşu için boşlukları doldurur ve asıl unsurun yerini tutan birbirinden farklı yedekleri zihnen takip eder. Bu paralelliklere karşın

değiştirimin metinde dil bilgisel bir karşılığı varken eksilti çeşitli dil bilgisel ilişkiler sayesinde derin yapıda açığa çıkar (Özkan, 2022: 169-170).

Ahmet ve Mehmet nerede? *Onları* görmek istiyorum. (Art gönderim)

Ahmet ve Mehmet nerede? *İkisini* görmek istiyorum. (Değiştirim)

Ahmet ve Mehmet nerede? ($\emptyset$) Görmek istiyorum. (Eksilti)

Yukarıdaki örnekler gönderim, değiştirim ve eksilti arasındaki farkı açıkça gösterir. İlk cümlelerde özne görevindeki “Ahmet ve Mehmet”, nesne olduğu ikinci cümlelerde sırasıyla “onlar” gönderimi, “ikisi” değiştirimi ve eksilti ile temsil edilmiştir.

Değiştirim konusunda Türkiye’de yapılmış en kapsamlı çalışma Ferdi Bozkurt’a aittir (2022). Bu çalışmada Türkçe için yapılan yirmi sekiz farklı çalışmada değiştirim unsuru kabul edilen sözcükler şu şekilde tespit edilmiştir:

öyle (25), böyle (16), yapmak (10), aynı (8), biri (7), şöyle (6), öyle yapmak (3), aynı (3), değil (2), (başka) bir tane (1), (yeni) bir tane (1), ama değil (1), aynen (1), aynı şekilde (1), bir diğeri (1), diğeri (1), birbiri (1), birileri (1), bu (1), gibi (1), hepsi (1), herkes (1), ikimiz (1), ikisi (1), olan (1), orası (1), öbürü (1), öteki (1), şu (1), başkası (1) (Bozkurt, 2022: 134).

Yaygın olarak değiştirim unsuru kabul edilen *öyle, böyle, yapmak, aynı, biri, şöyle* sözcüklerinden yalnızca *biri*’nin zamir olduğu görülür. Bunun sebebi zamirlerin (kişi, işaret, dönüşlülük) gönderim unsuru kabul edilmesi ve belirsizlik zamirlerinin yerine geçerlik ilişkisinin metin dil bilimi çalışmalarında genellikle göz ardı edilmesi olmalıdır.

Şahıs, dönüşlülük ve işaret zamirleri metinlerde gönderim ögesi olurken belirsizlik zamirleri, (isme dayalı) değiştirim unsuru olurlar. Belirsizlik zamirlerinin gönderim değil değiştirim aracı kabul edilmesinin sebebi, ilişkili bulundukları isim düzeyindeki sözcükler ile aralarında eş gönderime¹ dayalı bir ilişki bulunmamasıdır. Gönderimde işaret edilen üyeler benzerdir; değiştirimde ise benzer sınıftaki farklı üyelere işaret edilir. Metinde aynı şeye işaret edilmek istendiğinde gönderime, farklı bir şeye işaret edilmek istendiğinde değiştirime başvurulur (Özkan, 2022: 169).

Tarihî Türk yazı dillerinde kaleme alınan metinler üzerine yapılmış metin dil bilimi çalışmalarında araştırmacıların değiştirim unsuru kabul ettiği ögeler şöyledir: *ança, antağ / anteg, kop* (Uzun, 1995); *ançıp* (Gürgün, 2021); *inçä* (Jang, 2020); *ilki, birisi, birgarü/birkerü, ikinti/ikegü, üçünç, törtünç, beşagü, sekiz-egü, kiçigi; inçe/inçe/inçä, ançulayu, antag, munçulayu, inçip/inçip, teg* (Birinci, 2023); *biri, biri biri, kayu biri, tegme biri, ba ‘zısı, ba ‘zıları, yarımı; kıl-; andağ, andağ kıl-/kılma-, andağ erse, andağok, andağok*

¹ Eş gönderim, birden fazla göstergenin tek bir göndergeyi belirtmesidir (Aşkın Balcı, 2018: 286).

kıl-, ança, mundağ, mundağ kıl- (Özkan, 2022); *öyle/eyle, böyle, şöyle* (Balyemez, 2011); *eyle, böyle, şöyle, anuñ gibi /ancılayın /bunuñ gibi* (Somuncu, 2021).

2. Gülistan Tercümesi'nde Değişirir

Memlûk Kıpçak Türkçesinin tek edebî eseri olan ve *Kitâb Gülistan bi't-Türkî* adıyla da bilinen *Gülistan Tercümesi*, Seyf-i Sarâyî tarafından Sadi'nin *Gülistân* (1258) adlı Farsça eserinden çevrilmiştir. Çeviriden ziyade uyarlama bir eser özelliği gösteren *Gülistan Tercümesi*, 1 Eylül 1391 tarihinde tamamlanmıştır. Mevcut tek nüshası Leiden İlimler Akademisi Kütüphanesi'nde yer alan eser, her sayfasında on üç satırın bulunduğu 186 varaktan ibarettir (Güner, 2020: 37). Sadi'nin *Gülistân*'ı çok sayıda dile çevrilmiştir ve Türk edebiyatında da çok sayıda tercümesi bulunmaktadır. Seyf-i Sarâyî'nin yaptığı bu tercüme ise, eserin Türk edebiyatındaki ilk çevirisi olması sebebiyle edebiyat ve dil tarihi açısından önem arz etmektedir (Tokay, 2017: 21).

Yaşar Tokay (2017) eserin anlam bilimsel çözümlemesini tümce anlam bilimi ve sözcük anlam bilimi çerçevesinde ele aldığı çalışmasında metin dil biliminin bağdaşıklık görünümü kabul ettiğı gönderim, bağlama unsurları, eksiltili anlatım ve sözlüksel bağdaşıklık (eş/yakın anlam, karşıt anlamlılık, yinelemeler) konularını ele almış ancak değişirir konusuna yer vermemiştir.

Gülistan Tercümesi'nin metin dil bilimsel özellikleri, Güner ve Yılmaz (2021) tarafından hazırlanan bir bildiriye de konu olmuştur. Bildiride eserden bir hikâyenin bağdaşıklık görünümleri gönderim, değişirir, eksiltili anlatım, bağlama unsurları ve sözlüksel bağdaşıklık başlıklarında değerlendirilmiştir.

Bu çalışmada *Gülistan Tercümesi*'nde yer alan değişirir unsurları değerlendirilecektir. Çalışma hazırlanırken Ali Fehmi Karamanlıoğlu'nun hazırladığı *Seyf-i Sarâyî Gülistan Tercümesi (Kitâb Gülistan bi't Türkî)* (2019) esas alınmıştır. Eserdeki değişirir unsurları, yerine geçtikleri asıl unsura bağlı olarak isme dayalı, fiile dayalı, cümleye/yan cümleye dayalı ve cümleden büyük birimlere dayalı değişirirler olmak üzere dört sınıfta toplanacaktır.

2.1. İsme Dayalı Değişirir:

Asıl unsurun dil bilimsel görevinin isim ya da isim öbeğı olması ile ortaya çıkan değişirir türüdür. Metinlerde çoğunlukla belirsizlik zamirleri isme dayalı değişirir görevi görmektedir.

Zamirler bir metnin kuruluşunda yer alan yapı taşlarındandır. Roland Harweg'e göre zamirler, bir metnin kuruluşunda başlıca görev üstlenmektedir. Cümlelerin ötesinde dilsel ilişkiler sağlayan, bir dilsel anlatımı cümle düzeyinden metin düzeyine taşıyan öğeler "zamir"lerdir (Göktürk, 1997: 24-25).

Barça, niçeler, bir niçesi, evvel, biri, biri biri, ol biri/bu biri, her biri, hîç biri, ikkisi, ikinç/ikinçi; ikinçisi, üçünçi, cümle, anıy bigi/anıy bigin, munıy bigin, ba'zısı, tigme biri Gülistan Tercümesi'nde tespit edilen isme dayalı değiştirim unsurlarıdır.

2.1.1. barça

Bir belirsizlik zamiri olan *barça*, *hepsi*, *bütün*, *cümle* anlamlarına gelip metinde daima kendisinden önceki öğelerin yerine geçmiştir.

İlk örnekte *barça* ögesinin *ol kavm* tamlamasının yerini tuttuğu ve bu tamlamanın aynen yinelenmesini önlediği görülür.

ol kavm kim andan zulm körüp idiler **barça** munıy kıatına kilip takviyet kıldılar. (33/3-4)

“O kavim ondan zulüm görüyordu. Hepsi bunun huzuruna gelip destek oldular.”

Bu örnekte ise *barça* ögesi kendisinden önce gelen *bülbüller*, *durrâclar*, *bağalar*, *cânverler* sözcüklerinin yerini tutar.

kördüm kim ağaçlar üstünde **bülbüller** nâle ve zârî kılurlar dağı tağlarda **durrâclar** suda **bağalar** dağı ormanda **cânverler** ... **barça** tesbîh ve tehlîl içinde dağı men ğaflet uykusunda yatķay men (126/13-127/4)

“Ağaçların üstünde bülbüllerin, dağlarda turaç kuşlarının, suda kurbağaların ve ormanda hayvanların ağlayıp inlediğini gördüm. Hepsi tespih ve tevhit içinde ama ben ğaflet uykusunda yatıyorum.”

5/4-5; 24/11; 28/12-13; 30/8-9; 44/4; 76/12-77/1; 210/2-3; 287/8; 309/12-310/1.

2.1.2. niçeler

Niceleri, çokları anlamlarına gelen bu değiştirim ögesi, bir belirsizlik zamiridir. Metindeki örneklerinin tamamında kendisinden önceki bir ögenin yerini tutmuştur.

Bu örnekte *niçeler* ögesinin kendisinden önce gelen “sevgililerin saçı” tamlamasının yerini tuttuğu görülür.

maĥbûblar zülfî ‘akl ayağının zencîri dağı ziyrek kuşlarının tuzağı durur (140/7-9)

men ol kuş-men **niçelerden** kıtulğan

seniņ ‘ışķıņ tuzağına tutulğan (140/12-13)

“Sevgililerin saçı akıl ayağının zinciri ve zeki kuşların tuzağıdır. Ben nicelerinden kurtulup seniņ aşķının tuzağına düşen o kuşum.”

111/4-7; 352/3-4.

2.1.3. evvel

Arapçadan alıntı olan *evvel* sözcüğü, metinde “önce” anlamının yanı sıra, “birinci” anlamında da kullanılmış ve bu kullanımıyla değiştirim ögesi olmuştur. Metindeki tek örneğinde müellif, *biş türlü tâyife*’den söz eder ve bunların ilkinden bahsederken *evvel* diye söze başlar. Metnin devamında da *ikinci* (194/9), *üçüncü* (195/1) şeklinde devam ederek beş ayrı grup hakkında bilgiler verir.

ay oğlum safarnı bu tarîka fâideleri köp velîkin **biş türlü tâyife**ge müsellemler turur **evvel** mün‘im tâcîr kîrek kim körklü kullar özdeñ kırnaklar mâl ve ni‘met bilen her kün bir yanı şehre yitkey (193/11-194/2)

“Ey oğlum, yolculuğun bu şekilde faydaları çoktur ama beş türlü gruba teslim edilir. Birinci, zengin tüccar (olması) gerekir ki, güzel köleler, seçkin cariyeler, mal ve nimetler ile her gün bir yeni şehre gidecek.”

2.1.4. biri

Belirsizlik zamiri olan *biri*, metinde en sık başvurulan isme dayalı değiştirim ögesidir. Tespit edilen bütün örneklerde kendisinden önce gelmiş bir başka ögenin yerini tutmuştur.

Aşağıdaki örnekte kendisinden önce gelen *oğlı* “oğlu” ögesinin yerini tutmuştur.

bir sultânın üç **oğlı** bar idi. İkkisi uzun boylı şâhib-cemâl dağı **biri** kıska boylı idi (19/10-12)

“Bir sultanın üç oğlu vardı. İki uzun boylu güzellik sahibi ve biri kısa boyluydu.”

Aşağıdaki örnekte ise bahsi geçen grubun içerisinde bir kişiyi kastetmektedir.

bu melikin hâşem ve hâşiyesi yüz kıyayırıp barça kitti (44/3-4) onların **biri** bilen dostluğum bar idi (44/7)

“Bu melikin tebaası ve hizmetkârları (melikten) yüz çevirip hep gitti. Onlardan biri ile dostluğum vardı.”

49/11-12; 56/9-11; 84/3-10; 86/13-87/5; 88/9-10; 89/10-12; 101/5-9; 158/11-12; 162/11-12; 167/5-6; 186/11-12; 187/5; 196/12-197/1; 213/8-11; 247/3-4; 262/12; 281/11; 307/13-308/1; 322/4-6; 328/5-7; 344/7-9; 349/8; 354/13-355/1.

2.1.5. biri biri “birbiri”

Bir belirsizlik zamiri olan bu değiştirim ögesi, metindeki tüm örneklerinde kendisinden önce gelen ve birden fazla göndergeye karşılık gelen ögenin ya da ögelerin yerini tutmuştur.

Aşağıdaki örnekte kendisinden hemen önce gelen bir tamlamanın yerini tutmuştur.

iki horāsānī faķīr biri biri şuhbetine mülâzım bolup seyâhat kıılır idi. (167/4)

“İki Horasanlı fakir birbirlerinin sohbetine eşlik ederek seyahat ediyordu.”

267/12-268/2; 282/6-7; 293/1-3; 332/2-3.

2.1.6. ol biri/bu biri

Eseri yayıma hazırlayan Karamanlıoğlu, *ol biri* ögesine “öbürü” anlamını vermiştir (2019: 340). Gülensoy da etimoloji sözlüğünde “öbür” sözcüğünün yarı benzeşme ile *o+bir*’den geldiğini belirtir (2007: 646). Buradan hareketle *ol biri* ve *bu biri* ögelerinin *öbürü* sözcüğünün eski şekilleri olduğu söylenebilir. Ancak metindeki örneklerde *ol biri*’nin bu anlamlarla açıklanması, *öbürü* sözcüğünün Türkiye Türkçesindeki anlam kaidesine uygun olmayacaktır. Çünkü *öbürü* “öteki”, “bilinenin, sözü edilenin dışında olan şey” anlamına gelir ve kendisinden önce başka bir öge gerektirir (Argunşah vb., 2023: 2577, 2616). Metindeki her üç örnekte de birlikte kullanıldığı görülen bu değiştirim ögelerinden *ol biri* daima önce, *bu biri* ise sonra gelmiştir. Üç örnekte de bu değiştirim ögeleri metinde kendilerinden önce gelen ögelerin yerini tutmuştur.

Bu örnekte *ol biri* ögesi kavî “güçlü”nün, *bu biri* ise za‘îf “zayıf”ın yerini tutmuştur.

kilip kördiler kim kavîsi ölmüş za‘îfi selâmet kalmış ta‘accüb kıldılar kim niçük boldı dip (167/12-13) ... ***ol biri*** köp yir idi açlıkka tākāt kitürmedi öldi dağı ***bu biri*** az yir idi ‘âdetinçe şabr itip selâmat kaldı (168/1-3)

“Gelip gördüler ki güçlüsü ölmüş, zayıfı sağ kalmış. Nasıl oldu diye şaşırdılar. Biri çok yerdı açlığa dayanamadı, öldü. Öbürü az yerdı, alışkın olduğu şekilde sabredip sağ kaldı.”

Güçlü ve zayıf arasındaki anlam karşıtlığının metindeki diğer iki kullanımda da olduğu görülür: koy “koyun” – çöbān “çoban” (79/12-13); ebleh “akılsız” – biligli “bilgili” (93/9-12).

2.1.7. her biri

Bir belirsizlik zamiri olan *her biri*, metindeki tüm örneklerinde kendisinden önce gelen ögelerin yerini tutmuş ve “ayrı ayrı hepsi” anlamını vermiştir (Argunşah ve başk., 2023: 1568).

Aşağıdaki örnekte “bu caminin eski müezzinleri” ögesinin yerini tutmuştur.

iy ‘azîz ***bu cāmî’niğ*** ***qadîmi mü‘ezzinleri*** bar ***her birine*** biş altun birürmen (222/9-10)

“Ey aziz, bu caminin eski müezzinleri var. Her birine beş altın veriyorum.”

6/4; 12/9; 23/8-10; 82/9-12; 146/6-9; 336/10-13.

2.1.8. hiç biri

Bu değiştirim ögesi bir belirsizlik zamiri olup metindeki her iki kullanımında da kendisinden önce gelen bir ögenin yerini tutmuştur.

Aşağıdaki örnekte *halâyık* “insanlar”dan birinin bile namaz kılmadığı anlamını vermek için kullanılmıştır.

tigremizde **halâyık** yatıp uyur atama aytım bulardan **hiç biri** turup ikki reke‘at namâz kılmas (105/10-11)

“Çevremizde insanlar yatıp uyuyor. Babama dedim, bunlardan hiçbirini durup iki rekât namaz kılmıyor.”

Bu örnekte ise “bunca türlü ağaç”ın yerini tutmuş ve bunlardan hiçbirine özgür denilmediği; sadece serviye özgür dendiğini belirtmek için kullanılmıştır.

bir hâkîmden sordılar teñri tebâreke ve ta‘âlâ **munça türlü ağaç** yaratıp turur tigma birinin bir atı bar **hiç birine** âzâd dimesler illâ servge (353/12-354/2)

“Bir bilgeye sordular: Allah bunca türlü ağaç yaratmış. Her birinin bir adı var. Hiçbirine özgür demezler sadece serviye özgür derler.”

2.1.9. ikkisi “ikisi”

Bu değiştirim ögesi metindeki dört örneğinde de kendisinden önce gelen ögelerin yerini tutmuştur.

Aşağıdaki örnekte ilk satırda yer alan *kız* ve *küyev* “damat” sözcükleri ikinci satırda *ikkisi* ögesinde birleştirilmiş ve bu ögeyle değiştirilmiştir.

kitürdiler yengeler **kızını küyevge**

kirip yattı ol **ikkisi** bir ivge (275/13-276/1)

“Yengeler kızı damada getirdiler. O ikisi bir eve girip yattı.”

19/10-12; 167/8-9; 307/5-7.

2.1.10. ikinç/ikinci “ikinci”; ikinçisi “ikincisi”

Sıra sayı sıfatı olarak adlandırılan ve derece ifade eden bu tür değiştirimler, metindeki çoğu örnekte devamında bir isim bulunmaksızın kullanılmıştır. Metinde *ikinç* ve *ikinci* şeklinde görülebildiği gibi iyelik eki alarak *ikinçi-si* şeklinde de kullanılmıştır.

Tespit edilen tüm örneklerde, kendisinden önce gelen bir ögenin yerini tutmuştur.

ikki nime muhâl-i ‘aql durur biri ol kim rızık-ı maşsûmdan artuķ yimeķ **ikinç** ol kim ecel-i ma‘lûmdan burun ölmek (344/7-9)

“İki şey akla aykırıdır. Biri ayrılmış rızıktan fazla yemek; ikincisi ecel gelmeden önce ölmek.”

194/9-11; 213/10-11; 320/8-11; 322/4-6.

2.1.11. cümle

Bir belirsizlik zamiri olan bu değıştirim ögesi *hepsi*, *herkes* anlamlarında kullanılmış olup metindeki iki örneğinde de kendisinden önce gelen ögelerin yerini tutmuştur.

Aşağıdaki örnekte *cümle* ögesi, “gökyüzü, ay, güneş, rüzgâr ve bulut” ögelerinin hepsine karşılık gelecek şekilde kullanılmıştır.

dāyim işte **felek ü ay ü küneş yil ve bulut**

tā ki gāflet bile ni‘met yimegey-sen ay cān

yügürür **cümle** senin nef iñ için emr tutup (6/11-13)

“Ey can, gökyüzü, ay, güneş, rüzgâr ve bulut sen gaflet ile nimet yiyene kadar sürekli olacaktır. Hepsi emre uyup senin faydan için koşar.”

Bu örnekte ise “kendisinden başka” ögesinin yerine geçmiştir.

özinden müdde‘î **ğayrın** köre almas

közine kibr çün bağlap-turur yol

anıñ kim körmege hāknı közi bar

özini **cümleden** ‘āciz körer ol (106/3-6)

“Bencil kişı kendisinden başkasını göremez çünkü kibir gözünü bağlamıştır. Onun gerçeği görmeye gözü var (aslında) kendini hepsinden aciz görür.”

2.1.12. anıñ bigin/anıñ kibi

“Onun gibi, öyle” anlamlarına gelen bu değıştirim ögesi, isme dayalı değıştirim yaptığı örneklerde *anıñ bigin* ve *anıñ kibi* şekillerinde görülmüştür. Metinde tespit edilen örneklerinde kendisinden önce gelen bir ögenin değıştirimini olmuştur.

Aşağıdaki örnekte *anıñ bigin* değıştirim ögesi *ķavi balık* “güçlü balık” tamlamasının yerini tutmuştur.

bir za‘îf şayyādın ağına **ķavi balık** tüşti tuta bilmedi balık şayyād ilinden ağın alıp kitti (188/1-3) ... özge şayyādlar aña melāmet kılıp ayttılar **anıñ bigin** şayd iline tüşti tuta bilmediñ (188/6-7)

“Bir zayıf avcının ağına güçlü bir balık takıldı. (Avcı) tutamadı, balık avcının elinden ağını alıp gitti. Diğer avcılar onu ayıplayıp (şöyle) dediler: Eline öyle (bir) av düştü, tutamadın!”

70/7-10; 171/1-3; 300/10.

2.1.13. munuğ bigin/munuğ kibi

“Bunun gibi, böyle” anlamlarına gelen bu öge, isme dayalı değiştirim yaptığı örneklerde *munuğ bigin* ve *munuğ kibi* şekillerinde görülür.

Metindeki örneklerinde kendisinden önce gelen ögelere değiştirim yapmıştır.

bir kün sultân ol vezîr bilen köñül hoş itip aña **vezâret** birdi vezîr kabûl kılmadı (45/10-11) ... vezîr ayttı ay melik kâmil biligli ir ol turur kim **munuğ bigin** işlerge köñül birmegey (46/6-8)

“Bir gün sultan o vezire yakınlık hissedip ona vezirlik verdi, vezir kabul etmedi. ... Vezir (şöyle) dedi: Ey melik, kâmil bilgili kişi böyle işlere gönül vermeyendir.”

42/13-43/2; 239/5-8; 294/5-8.

Metinde ayrıca şu ögelerin isme dayalı değiştirim yaptığı tespit edilmiştir:

14. ba'zısı “bir kısmı, bir miktarı” 70/6-7; **15. tigma biri** “her biri” 353/12-354/1; **16. üçüncü** “üçüncü” 322/4-6; **17. bir niçesi** “birçoğu” 202/10-203-1.

2.2. Fiile Dayalı Değiştirim:

Asıl unsurun dil bilgisel görevinin fiil olmasıyla ortaya çıkan değiştirim türüdür. *Alay bol-*, *böyle kıl-*, *munuğ bigin (...)* *kıl-/munuğ kibin kıl-*, *degül* Gülistan Tercümesi’nde tespit edilen fiile dayalı değiştirim unsurlarıdır.

2.2.1. alay bol-

“Öyle, o şekilde” anlamlarına gelen *alay* ögesinin, Kıpçak Türkçesinde *bulay* “böyle, bunun gibi” şekli de bulunmaktadır (Güner, 2020: 320). Bu öge devamına aldığı *bol-* “olmak” yardımcı fiiliyle fiile dayalı bir değiştirim ögesi olmuştur. Bu değiştirim ögesinin Gülistan Tercümesi’nde bir örneği vardır ve kendisinden hemen önce gelen *‘âşık bol-* fiilin yerini tutmuştur.

hâkîkât ‘âşık irniñ mezhebi ol

tileseñ **bolmağa ‘âşık alay bol** (263/1)

“Gerçek âşık erkeğin izlediği yol o

Âşık olmak istersen öyle ol”

2.2.2. böyle kıl- “böyle yapmak”

Böyle değiştirim ögesi, devamına aldığı *kıl-* “yapmak” yardımcı fiiliyle fiile dayalı değiştirim yapmıştır. Metinde tek bir örneği vardır ve kendisinden önceki bir fiilin yerine geçmiştir.

oķını dağı yasını sındurup otķa **yaktı** ayttılar niķün **böyle kıldı** (210/7)

“Okunu ve yayını kırıp ateşte yaktı. Dediler, niķin böyle yaptın?”

2.2.3. **munuğ bigin (...)** **kıl-/munuğ kibin kıl-** “**bunun gibi (...)** yapmak, böyle yapmak”

Munuğ bigin/munuğ kibin ögesi devamına aldığı *kıl-* “yapmak” yardımcı fiiliyle fiile dayalı değiştirim yapmıştır. Tespit edilen örneklerde kendisinden önce gelen fiillerin yerini tuttuğu görülür.

Metinde bir yerde *kıl-* fiilinin önüne *hareket* ismini de aldığı görülür.

‘amru bin leys kullarından bir kıl **kaçtı** artınķa barıp tutup kitürdüler bir vezirniğ anıñ bilen ğaraı bar idi ayttı munı öltürmek kerek kim dağı özge kullar körüp **munuğ bigin hareket kılmağaylar** (67/8-12)

“Amr bin Leys’in kölelerinden bir köle kaçtı. Ardından gidip tutup getirdiler. Bir vezirin ona ğaraı vardı. Dedi, bunu öldürmek gerek ki başka köleler de görüp bunun gibi davranmasınlar.”

Aşağıdaki örnekte ise doğrudan *kıl-* fiilini almıştır.

hukemā taşnīflerinden kilip turur kim ‘akrebniğ bala tapķan yiri ma‘lūm degül eyle kim özge cānverlerniğ ma‘lūm durur dağı **anasınığ bağarsuğniğ yir ķarnın yırtıp şahrāğa çıkıp kiter** ... kiķilik hāletinde anasına ol **munuğ kibin ķılsa** bar kıyās it kim ulğaysa özgege ni ķılğay (289/1-7)

“Bilginlerin eserlerinde yazılır ki akrebin yavrudadığı yeri belli değil ama diğer canlılarıñki bellidir. (Akrep) anasının bağırısığın yeri, karnını yırtıp çöle çıkıp gider. Küçüklük hālinde anasına böyle yapıyorsa büyüyünce başkalarına ne yapacak, var sen düşün!”

2.2.4. **degül “değil”**

Olumsuzluk bildiren bu sözcük, tespit edilen üç örneğin ikisinde kendinden önceki, birinde ise kendinden sonraki bir fiile değiştirim yapmış ve onları olumsuz hāle getirmiştir. Metinde fiile dayalı değiştirim yapmak için en sık başvuru olan değiştirim ögesidir.

Aşağıdaki örnekte *kitürme-* “getirmemek” ve *kilme-* “gelmemek” fiillerinin yerini tutmuştur.

‘ābidler t̄a‘at cezāsın dağı tācirler bizā‘at bahāsın izderler men miskān ümīd **kitürdüm** t̄a‘at **degül**, hācetke **kildim** ticāretke **degül** (98/12-13)

“Kullar ibadetin karşılığını ve tüccarlar malın değerini isterler. Zavallı ben ümit getirdim ibadet değil (getirmedim), duaya geldim ticarete değil (gelmedim).”

Bu örnekte *degül* ögesi kendisinden sonra gelen *tahsîn oku*- “övmek” fiilinin olumsuz hâlinin yerini tutmuştur.

işitkenler bu söznün lutfına **degül** öz sîreti hüsüne tanıklık birip **tahsîn okudılar** (240/13-241/1)

“Duyanlar bu sözün güzelliğini değil (övmediler), (onun) kendi ahlakının güzelliğine şahitlik edip övdüler.”

Bu örnekte ise *vâkı* ‘*bolma*’- “gerçekleşmemek” fiilinin yerini tutmuştur.

ay yârânlar bu hareket kim **vâkı** ‘**boldı**’ benim ihtiyârım bilen **degül** idi (134/2-3)

“Ey dostlar, bu hareket ki gerçekleşti benim tercihim ile değildi (gerçekleşmedi).”

2.3. Cümleye/Yan Cümleye Dayalı Değiştirim:

Asıl unsurun cümle ya da yan cümle olması ile ortaya çıkan değiştirim çeşididir. *Eyle*, *anuy bigi/anuy bigin/anuy kibi*, *munuy bigin/munuy kibi*, *böyle*, *ança degül* Gülistan Tercümesi’nde tespit edilen cümleye/yan cümleye dayalı değiştirim unsurlarıdır.

2.3.1. eyle “öyle”

Eyle ögesi metinde en sık başvurulmuş cümleye/yan cümleye dayalı değiştirim ögesidir. Hem kendinden önceki hem de kendinden sonraki öğelerle değiştirim yaptığı görülür.

Bu örnekte kendinden önceki iki satırlık bir cümlemin değiştirimi olmuştur.

küç bile bir karıncanı bassañ

bil ki hâli ni bolğay ol kında

ay za‘if âdemî seniñ hâlin

eyledür fîl ayakı altında (67/4-7)

“Ey zayıf insan, kuvvetle bir karıncayı ezdiğinde o eziyetle (karıncanın) hâli nasıl olacaksa bil ki, senin hâlin (de) filin ayağının altında öyledir.”

Metinde *eyle* ögesinin *kim* bağlacı ile birlikte de kullanıldığı görülür. Aşağıdaki örnekte iki öge arasında *sağın*- “düşünmek, sanmak” fiili kullanılmıştır ve *eyle* ögesi düşünülen şeye değiştirim yapmıştır: *Güneşin doğduğunu* sandım.

niçün sen meni körüp şem‘ni söndürdün aytım **eyle** sağındım **kim küneş toğdı** (230/9-10)

“Niçin sen beni görüp mumu söndürdün? Dedim, öyle sandım ki güneş doğdu.”

Aşağıdaki örnekte ise *eyle kim* birlikte kullanılmıştır.

eger ‘afv ite bilmesen sen dağı anıñ anasına sökkül **eyle kim intikām haddden kiçmegey** (87/7-9)

“Eğer affedemezsen sen de onun annesine söv böylece intikam sınırı geçmez.”

21/11-22/1; 29/8-9; 49/8-9; 52/5-7; 76/5-6; 80/13-81/6; 94/9-12; 105/11-12; 110/3-4; 133/3-4 137/10-138/1; 138/10-11; 155/4-6; 168/12-13; 170/11-13; 172/11-173/2; 178/5-6; 185/6-7; 220/13-221/1; 221/7-9; 222/5-7; 228/4-5; 243/2-6; 250/7-10; 279/2; 281/12-282/2; 287/10-11; 289/1-4; 296/6-10; 306/9-10; 328/4; 329/11-12; 335/7-8; 341/5-7; 343/12-344/2; 349/13-350/1.

2.3.2. anıñ bigi/anıñ bigin/anıñ kibi “onun gibi, öyle”

Bu değıştirim ögesi metinde cümleye/yan cümleye dayalı değıştirim yaptığı örneklerde *anıñ bigi*, *anıñ bigin* ve *anıñ kibi* şekillerinde görülür. Hem kendinden önceki hem de kendinden sonraki ögelerle değıştirim yapmıştır.

Aşağıdaki örnekte *anıñ bigi*, bir önceki satırdaki cümlenin yerini tutmuştur.

her ki nefsin yeğer bahādur ol

pehlevān bolsañan *anıñ bigi* bol (292/7-8)

“Her kim nefsini yenerse yiğit odur.

Kahraman olacaksan öyle ol.”

Aşağıdaki şiir parçasında ise *anıñ bigi* kendisinden sonra gelen sevgilinin güzellik tasvirinin yerine geçmiştir.

kim körüptür *anıñ bigi* manzūr

hüsñ içinde küneş bigi meşhūr

yāsemīn-ten ḥabīb-i rūḥānī

ol yüzi ay idi cehān cānı (234/6-8)

“Öyle manzarayı kim görmüştür

Güzellik içinde güneş gibi meşhur

Yasemin tenli güzel sevgili

O yüzü aydı, cihan canı”

14/12-15/1; 104/12-105/1; 121/1-2, 163/3-6; 221/7-9; 232/1-5; 315/10-13; 316/8-10; 324/13-325/2; 340/3-5.

2.3.3. munuñ bigin/munuñ kibi “bunun gibi, böyle”

Bu değiştirim ögesi metinde cümleyle/yan cümleyle dayalı değiştirim yaptığı örneklerde *munuğ bigin* ve *munuğ gibi* şekillerinde kullanılmıştır. Tespit edilen bütün örneklerde kendisinden önce gelen bir cümlenin/yan cümlenin yerini tuttuğu grlr.

Aşağıdaki örnekte bir metin kişinin başına gelen ve metinde daha önce bir cümleyle anlatılmış durum bir başkasına aktarılırken *munuñ bigin hāl vākı‘ boldı* denilmiş ve yinelemeden kaçınılmıştır.

nāgeh bir faḳīrni ḫalvet yirde taptılar dağı muḫkem tögdiler ol faḳīr tārīkat şeyḫına
kilip şikāyet kılip ayttı bu kün maḫa *munuñ bigin* ḫāl vāḳı‘ boldı (152/13)

“Ansızın bir fakiri kuytu bir yerde bulup fena dövdüler. O fakir tarikat şeyhine gelip şikâyet edip (şöyle) dedi: Başıma böyle bir hâl geldi.”

70/7-10; 86/13-87/1, 248/2-3.

Metinde ayrıca şu değiş-tirim ögelerin de cümlece/yan cümlece dayalı değiş-tirim yaptığı tespit edilmiştir:

4. böyle 109/12, 273/10; **5. ança degül** “öyle değil” 133/8-11.

2.4. Cümleden Büyük Birimlere Dayalı Değişiririr:

Asıl unsurun birkaç cümleden, bir ya da birkaç paragraftan oluşabileceği değiştirim çeşididir. Böyle, eyle, *munuñ bigin/munuñ kibi, anuñ bigin* Gülistan Tercümesi’nde tespit edilen cümleden büyük birimlere yapılmış değiştirim unsurlarıdır.

2.4.1. böyle

Metinde cümleden büyük birimlere dayalı değiştirim için en sık başvuru olan öge *böyle*'dir. Bu değiştirim ögesi metinde tespit edilen örneklerin tamamında kendisinden önceki bir dizi cümlelerin yerini tutmuştur.

bir zamānda iki qarındaş bar idi biri sultān hıdmatına mülāzim dağı biri kesb
itmekin yir idi bir kün ol cündī qarındaşı bu kāsibge ayttı ni üçün hıdmat kılmas-sen
kim bu iş zahmetinden kutulğay-sen ol kāsib qarındaşı ayttı sen ni üçün işlemez-sen
kim hıdmat horluğundan kutulğay-sen ‘aķillar meşeli turur kim öz ivinde oturup qurı
itmek yise yahşı andan kim biline altun kılıç bağlap hıdmat üçün turğay

şı' r timür töggen bilek miñ qurla yaǵşı

ol ilden kim köğüsde bigge karşı

böyle şarf itti ‘ömrün ol serbāz

ni yigey kış dağı ni kiygey yaz (89/10-90/10)

“Bir zamanlar iki kardeş vardı. Biri sultanın hizmetine bağlı ve biri çalışıp kazandığı ekmeğini yiyordu. Bir gün o asker kardeşi, bu kendi çalışıp kazanan kardeşine (şöyle) dedi: Neden hizmet etmiyorsun da bu işin zahmetinden kurtulmuyorsun? O kendi çalışıp kazanan kardeş (şöyle) dedi: Sen neden çalışmıyorsun da hizmet aşağılığından kurtulmuyorsun? Akıllılar meselidir, kendi evinde oturup kuru ekmek yemek, beline altın kılıç bağlayıp hizmet için durmaktan daha iyidir.

Demir döven bilek, beye karşı göğüste duran o elden bin kat daha iyidir.

O yiğit ömrünü böyle kışın ne yiyeceğiz ve yazın ne giyeceğiz (diyerek) harcadı.”

93/7-13; 95/9-12; 110/4-6; 131/4-8; 156/12-157/3; 160/10-13; 241/6-9; 249/7-8; 259/10-11; 283/12; 284/7-8; 285/12-13; 293/1-9.

2.4.2. eyle “öyle”

Metinde *eyle* ögesinin cümleden büyük birimlere değiştirim yaptığı iki örnek tespit edilmiştir. Bu öge her iki örnekte de kendisinden önce gelen cümleler dizisinin yerini tutmuştur.

bir şālīḥ irniḡ ivine oğrı kirdi izdep nime tapmadı köḡli tar bolup çıktı iv iyesi bildi dağı tura kildi bir kilīmi bar anıḡ üstüne yatur idi anı iltip oğrınıḡ yolunda bıraktı ḡattā maḡrūm kitmesin dip ṣi ’r

mürüvvet körgüz ilge *eyle* ay yār

ki düşmen köḡlün ol ir kılmadı tar (99/13-100/6)

“Bir salih kişinin evine hırsız kirdi. Arayıp bir şey bulamadı. Gönlü daralıp çıktı. Ev sahibi bildi, geldi. Üzerinde yattığı bir kilimi vardı. Mahrum gitmesin diye onu itip hırsızın yoluna bıraktı.

Ey yar! O adam düşmanın gönlünü kırmadı, sen de memlekete öyle insanlık göster.”

men kirek ölgey idim ay gül-beden senden burun

tā közüm sensiz cehānnı körmegey idi bu kūn

dünyeni böyle vefāsız körüp dağı ‘ömrni *eyle* bekāsız bilip ayttım (249/5-8)

“Ey gül gibi sevgili, benim senden önce ölmem gerekirdi.

Bugün gözüm sensiz dünyayı görmeyecekti.

Dünyayı böyle vefāsız görüp ve ömrümü öyle yarınsız bilip (şöyle) dedim.”

2.4.3. munuñ bigin/munuñ kibi “bunun gibi, böyle”

Bu öge, metinde cümleden büyük birimlere değıştirim yaptığı örneklerde *munuñ bigin* ve *munuñ kibi* şekillerinde görülür.

Tespit edilen tüm örneklerde kendisinden önce gelen cümlelere değıştirim yapmıştır.

erkân-ı devlet ve a‘yan hâzretni aña teslîm kıldılar melik vaşıyyetin yirine kitürdiler anı taht öze kiçirip başına tâc koyup memleketni aña birdiler (129/13-130/3) minnet teñrige ‘azze ve celle kim sa‘âdet yoldaşın bolup iqbâl yarı kıldı kim gülün tikenden tiken ayağından çıktı dağı *munuñ kibi* ‘âlî menziletke yittij (130/9-12)

“Devlet erkânını ve eşraf makamını ona teslim ettiler. Melikin vasiyetini yerine getirdiler. Onu tahtın üzerine geçirip başına taç koyup ülkeyi ona verdiler. ... Şükür Allah’a ki mutluluk yoldaşın olup talih yardımcı oldu; gülün dikenden diken ayağından çıktı ve böyle büyük bir mertebeye ulaştın.”

208/10-209/2; 258/7-9; 260/9-10.

2.4.4. anıñ bigin “onun gibi, öyle”

Metinde *anıñ bigin* ögesinin cümleden büyük birimlere yaptığı tek değıştirim örneği vardır. Öge, metinde kendisinden önce gelen bir dizi cümleye değıştirim yapmıştır.

bir vaqt tüz yazıda yol taş itip azuķum tükenip yürür idim kördüm bir kîs tolı inçü yatur hergiz ol feraķını unutmağaymen ... (178/3-5) *anıñ bigin* bir seyyâh fakîr dağı biyâbân içinde yol azıp kûti kuvveti tükenip bir niçe akça bilinde bar idi (179/3-4)

“Bir zaman düz çölde yolu kaybetmiş, yiyeceğim tükenmiş hâlde yürüyordum. Gördüm ki bir kese dolusu inci duruyor. Asla o sevinci unutmayacağım. ... Öyle bir aciz seyyah da çöl içinde yoldan saptı, yiyeceği ve kuvveti bitti; belinde bir sürü akçe vardı.”

Sonuç

Türkiye’de 2000’lerin başından itibaren sayısı giderek artan metin dil bilimi çalışmaları; metne, yazarına ve metnin diline farklı bir bakış açısı ile bakılmasını ve metnin yüzey yapısındaki bağdaşıklık görünümlerinden hareketle evrensel bir eğilim olan az çaba yasasının işleyişini gözler önüne serer.

Dilin az çaba yasasının bir ürünü olan değıştirim unsurları, metinde yinelemelerin önüne geçerek metnin daha kısa ama yoğun bir anlam ifade etmesini sağlar. Bazen de henüz verilmemiş bir bilginin yerini tutarak merak uyandırır ve okuyucunun dikkatini metne yönlendirir. Bu çalışmada değıştirim öğeleri değerlendirilen Gülistan Tercümesi’nde müellifinin değıştirim öğelerinden her iki amaç için de faydalandığı görülür. Ancak yinelemelerden kaçınarak metni daha kısa ve yoğun bir hâlde getirmek için başvurduğu değıştirim sayısı çok daha fazladır.

Metindeki değiştirim ögeleri isme dayalı, fiile dayalı, cümleye/yan cümleye dayalı ve cümleden büyük birimlere dayalı olmalarına bağlı olarak dört grupta sınıflandırılmıştır. Metinde başvuru olan isme dayalı değiştirim ögeleri diğerlerinden daha fazladır (17). Cümleye/yan cümleye dayalı değiştirim yapan ge sayısı 5; fiile ve cümleden büyük birimlere dayalı değiştirim yapan ögelerin sayısı ise 4’erdir.

Tablo 1: Gülistan Tercümesi’ndeki Değiştirim Unsurları

	İsme dayalı değiştirim	Fiile dayalı değiştirim	Cümleye/ yan cümleye dayalı değiştirim	Cümleden büyük birimlere dayalı değiştirim
barça	+			
ba‘zısı	+			
niçeler	+			
bir niçesi	+			
evvel	+			
biri	+			
biri biri	+			
ol biri	+			
bu biri	+			
tigme biri	+			
her biri	+			
hıç biri	+			
ikkisi	+			
ikinç/ikinçi/ ikinçisi	+			
üçünçi	+			
cümle	+			
degül		+		
alay bol-		+		
ança degül			+	

eyle			+		+
böyle (kıl-)		+		+	+
anıñ bigi/bigin/kibi	+			+	+
munuñ kibi/kibin/bigın (kıl-)	+		+	+	+

Çalışma sonucunda metinde 23 ayrı değiştirim ögesine başvurulduğu tespit edilmiştir. *Munuñ kibi/kibin/bigın (kıl-)* değiştirim ögesinin her dört değiştirim türünde de kullanıldığı görülür. *Anıñ bigi/bigın/kibi* ögesi fiile dayalı hariç bütün değiştirim türlerinde; *böyle* ise isme dayalı hariç bütün değiştirim türlerinde kullanılmıştır. *Eyle* ögesi cümleye/yan cümleye ve cümleden büyük birimlere değiştirim yapmıştır.

İsme dayalı değiştirim yapan ögelerden en sık başvurulanı *biri* (25); fiile dayalı değiştirim yapanlardan *degül* (3), cümleye/yan cümleye dayalı değiştirim yapanlardan *eyle* (40) ve cümleden büyük birimlere değiştirim yapanlardan en sık başvurulanı *böyle* (14)'dir.

Metindeki tüm değiştirim ögelerinin kullanım sıklığı ise şu şekildedir:

eyle (42); *biri* (25); *anıñ bigi/bigın/kibi* (17); *böyle (kıl-)* (17); *munuñ kibi/kibin/bigın (kıl-)* (14); *barça* (11); *her biri* (7); *ikinç/ikinçi*; *ikinçisi* (5); *biri biri* (5); *ikkisi* (4); *ol biri* (3); *bu biri* (3); *niçeler* (3); *degül* (3); *cümle* (2); *hıç biri* (2); *alay bol-* (1); *ança degül* (1); *ba'zısı* (1); *bir niçesi* (1); *evvel* (1); *tigme biri* (1); *üçünçi* (1).

KAYNAKÇA

- Argunşah, Mustafa (2023). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aşkın Balcı, Hüseyin (2018). *Metindilbilim ABC'si*. İstanbul: Say.
- Balyemez, Selim (2011). *Dede Korkut Hikâyeleri'nin Metin Dil Bilimsel Yapısı*. Doktora Tezi. Ankara Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Beaugrande, Robert A.-Wolfgang U. Dressler (1981). *Introduction to Text Linguistics*. London and Newyork: Longman.
- Birinci, Emine B. (2023). *Eski Uygur Türkçesinde Değiştirim*. Yüksek Lisans Tezi. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bozkurt, Fuat (2022). *Metindilbilim, Metinsel Bağdaşıklık ve Türkiye Türkçesinde Değiştirim*. İstanbul: Kesit Yayınları.

Göktürk, Akşit (1997). *Okuma Uğraşı, Yazın Metninin Kavranışında Okur-Metin-Yazar*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Gülensoy, Tuncer (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü II (O-Z)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Güner, Galip (2020). *Kıpçak Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Güner, Galip-Hayriye Yılmaz (2021). "Seyf-i Sarâyî'nin Gülistan Tercümesi'nden Bir Hikâyede Bağdaşıklık Görünümleri. (Ed. Ü. Hunutlu, E. Seferoğlu, M. F. Yılmaz, F. Tavukçu, S. Erenbaş Pehlivan)". *Yunus Emre-Mehmet Akif Armağanı Türk Dili Araştırmaları-II* içinde. Ankara: Akçağ Yayınları. s. 245-280

Gürgün, Hasan (2021). *Göktürk Yazısıyla Oluşturulmuş Uygur Kağanlığı Yazıtlarının Metin Dil Bilimsel İncelenmesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Halliday, M. A. K.-R. Hasan (1976). *Cohesion in English*. London: Longman.

Jang, J. (2020). *Eski Uygurca Zaman Kategorisinin Metindilbilim Açısından İncelenmesi: İyi ve Kötü Prens Öyküsü Örneği*. Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

Karamanlıoğlu, Ali Fehmi (2019). *Seyf-i Sarayî Gülistan Tercümesi (Kitâb Gülistan bi't-Türkî)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Özkan, Elif (2022). *Nehcü'l-Ferâdîs Üzerine Metindilbilimsel Bir İnceleme (1. Bap)*. Paradigma Akademi.

Somuncu, Melike (2021). *Süheyl ü Nevbahâr'ın Metin Dilbilimsel Yapısı*. İstanbul: Kriter.

Tokay, Yaşar (2017). *Anlambilimi Açısından Kitâbu Gülistân Bi't-Türkî*. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Uzun, Gülsün Leyla (1995). *Orhon Yazıtlarının Metindilbilimsel Yapısı*. Ankara: Simurg.